

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

УДК 930.1(477)

DOI: [https://doi.org/10.24144/2523-4498.1\(54\).2026.354954](https://doi.org/10.24144/2523-4498.1(54).2026.354954)

ОБРАЗ ДМИТРА ІВАНОВИЧА ЯВОРНИЦЬКОГО В ІСТОРИОГРАФІЇ У 1940 – 1950-ХХ РР.

Дмитро Євтушенко¹

аспірант історичного факультету Дніпровського національного університету ім. Олеся Гончара,
Дніпро, Україна

E-mail: dima_evtushenko1998@ukr.net

<https://orcid.org/0009-0001-1059-7141>

У 1940 – 1950-х роках ХХ століття образ Дмитра Івановича Яворницького в радянській історіографії зазнавав спроб критичної переоцінки та значного ідеологічного тиску. Незважаючи на впевнене визнання постаті Яворницького як успішного значущого дослідника запорозького козацтва, археолога, етнографа та історика, наукове поле радянщини досліджуваного періоду позиціонувало діяльність Дмитра Івановича в ракурсі критики «буржуазного націоналізму» та «козакофільства». Вчений здійснив великий вклад в деталізацію становлення історичних постатей в українському козацтві, через що дослідника було звинувачено у надмірній ідеалізації козацької історії. У даній статті розглядається проблема історіографічного відображення образу Яворницького в період 1940 – 1950-х рр. минулого століття. Простежується переважання критичного підходу радянських істориків, котрі намагались максимально протиставити творчий доробок Яворницького марксистсько-ленінській історичній концепції, зосереджуючи основну увагу на «обмеженості» дослідника, його похибках в «методології». Автор приходить до висновку, що попри смерть вченого у 1940 р. та неодмінну актуальність його праць, їх наукова інтерпретація в послідувачі десятиліття була суворо обмежена встановленими ідеологічними рамками. Хоча науковий і культурний доробок Яворницького став підґрунтям для популяризації історії Півдня України, саме у 1940 – 1950-х рр. активно формувалась провідний критичний образ діяльності дослідника, який суттєво відрізнявся від апологетичного оцінювання його праць у децю пізніший період, у 1960 – 1980-х рр. ХХ століття. Виділяються та описуються характерні особливості ідеологічної критики діяльності Яворницького у досліджуваній період: зокрема, автора часто звинувачували в надмірній романтизації історичних наративів періоду козацтва, що не відповідало радянським концептам історичного знання. Тогочасна влада вимагала просування наративів класового аналізу та боротьби з «феодалізмом», чому творчість Яворницького мало відповідала. У статті обґрунтовується думка про те, що у період посилення антиукраїнської векторності розвитку радянської історіографії краєзнавство залишалось нішею, що володіла потенціалом збереження фрагментів національного історичного наративу. Здобуток Дмитра Яворницького у царині історії не міг бути недооціненим навіть комуністично зорієнтованим історикам, що підтвердилось поступовим поверненням інтересу до постаті вченого у 1960-ті рр., після нетривалого фактичного зникнення з історіографічного вжитку його імені як історика в 1940 – 1950-ті рр.

Ключові слова: історіографія, Дмитро Іванович Яворницький, радянщина, козацтво, етнографія, культурна спадщина, Південь України.

Постановка проблеми. Дмитро Іванович Яворницький – видатна постать у нішах українознавства та історії, етнографії та археології, фольклористики. Будучи письменником, дослідником українського козацтва, Яворницький залишив у спадок більше півтори тисячі результатів ґрунтовних наукових досліджень. Водночас позиціонування імені постаті Яворницького на історичній арені пройшло складний буремний шлях радянського періоду та часто характеризувалось неоднозначністю.

Численні полеміки, безпідставна нещадна ідеологічна критика зі сторони комуністичної влади були спрямовані передусім на нівелювання значущості напрацьованих дослідника, яким були властиві глибока національна свідомість, історична обґрунтованість та широке змістове навантаження. Поле наукових

інтересів, творчих взаємин Яворницького з неординарними особистостями, його активна громадянська позиція – усе це зумовлює багатогранність постаті вченого [Санцевич, 1984, с. 55–68]. При цьому в радянській історіографії періоду «забуття» Яворницького присутні окремі мікрообрази його постаті, що формувалися на основі суб'єктивних провідних оцінок сучасниками [Світленко, 2015, с. 205–212].

Власне, порівняльний аналіз зразків таких оцінок дає змогу сформувати узагальнюючий образ дослідника в історіографії 1940 – 1950-х рр., в час пріоритетності комуністичної ідеології та знищення «українського сліду» в історії. Зважаючи, що історія запорозького козацтва – «вічна», знакова пріоритетна тема у вітчизняній історіографії – формувала ядро діяльності Яворницького, проблема його «затіннення» у

¹ © Євтушенко Д.

період розквіту радянщини потребує детальнішого розгляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема дослідження не є новою в сучасному науковому дискурсі, водночас проблематика досліджена у науковій літературі представлена фрагментарно. Вивченню діяльності Д. Яворницького присвячені численні публікації та наукові роботи [Ващенко, 2016], [Гужвій, 1989], [Дорошенко, 1913], [Заруба, 1993], [Коваленко, 1991], [Ковальський, 1990], [Мицик, 1991].

Вагомий внесок у розвиток проблематики в межах наукового дискурсу здійснили дослідники [Журба, 2016], [Світленко, 2015], [Мерніков, 1995], [Руснак, 1995], [Санцевич, 1984], які аналізували археографічний вимір епістолярної спадщини Яворницького, розглядали її в різних аспектах. Питання генези української козащини у доробку автора досліджені низкою вчених, які зосереджували увагу та історії козацтва в контексті викладу Д. Яворницького [Смолій, 1990], [Тарасенко, 1996]. Важливий внесок до наукового дискурсу здійснили [Чабан, 2002], [Шубравська, 1972] роботи яких увиразнюють історичну постать Яворницького.

Водночас попри достатню кількість матеріалів галузевих досліджень, відчувається нестача систематизованого аналізу образу Дмитра Яворницького у період «затіннення» його постаті в радянській історіографії, що обмежує розуміння впливу цього явища на розвиток національної історичної науки в минулому столітті.

Формулювання мети, цілей статті. Метою статті є аналіз специфіки висвітлення образу Дмитра Яворницького в історіографії періоду 1940–1950-х рр.

Виклад основного матеріалу. Радянська історіографія нівелюється окремими сучасними істориками, котрі применшують значення цього етапу, зважаючи на пріоритетність її ідеологічного підґрунтя. Водночас навіть у такі буремні часи продовжували свою діяльність інакодумці, які проводили власні дослідження, не підтримуючи принципів комуністичні засади. Це зумовлює необхідність врахування різних точок зору при оцінюванні образу визначних постатей в історіографії радянських часів.

У рамках історіографічної традиції образ Дмитра Яворницького є дуалістичним та позиціюється у декількох вимірах на різних етапах історіографії, проявляючи себе у синтетичному вигляді. Так, історіографічний образ дослідника формується у рамках двох площин – загальної (із критичним образом вченого) та регіональної (з апологетичним образом) історіографії. Регіональний образ, сформований на основі спогадів, є дещо ідеалізованим, водночас загальний вимір на основі рецензій на роботи Яворницького репрезентує ставлення сучасників-істориків [Ковальський, 1993, с. 36–41].

Не зважаючи на періоди свідомого «стертя» з поля зору радянськими історіографами постаті Яворницького, про її незмінну значущість свідчить хоча б той факт, що навіть в періоди повної тоталітарної влади комунізму авторитет історика зберігався та підтримувався державними інститутами, адже наукова

цінність та об'єктивність його праць тривали незалежно від панівної ідеології.

У пізніший період, в 60-х рр. ХХ ст. було знято перший документальний фільм «В пошуках скарбів» про Яворницького, а також сюжет у Дніпропетровську для кіножурналу «Радянська Україна», популяризувались експозиції історичного музею, визнання набули окремі невідомі раніше роботи дослідника. Проте, як і для всіх тогочасних істориків, періоду загальної «ідеологічної реабілітації» Д. Яворницького передувала «криза ідентичності» – затяжний стійкий конфлікт між змістом ідеологічної ідентичності та актуальними ідеологічними наративами [Історія Національної академії наук України 1924–1928, 1998, с. 73].

Не зважаючи на концептуальну стагнацію у періоди посилення антиукраїнського курсу радянської історичної політики саме краєзнавство позиціонувалось тією нішею, що володіла потенціалом збереження фрагментів національного історичного контексту. Саме цей факт пояснює збереження авторитету Дмитра Яворницького як активного діяча в історико-археологічній, публіцистичній, музейній, фольклорній галузях [Ченцова, 1991, с. 33–45].

Навіть вкрай прокомуністично налаштовані історики того часу не могли недооцінити доробку дослідника [Євтушенко, 2025, с. 1971]. Зокрема такий суворий критик Яворницького, як В. О. Голобуцький, оцінює напрацювання Яворницького в позитивному ключі, посилаючись у книзі «Запорізька Січ в останні часи свого існування» на зібрання документів авторства Яворницького, зокрема й на «Істочники», як на надійне першоджерело [Голобуцький, 1957].

Строкатість позиціонування образу Дмитра Івановича характерна і для післяжиттєвої історіографічної долі. Зважаючи на зростаючі тенденції централізації, контролю та регламентації діяльності науковців у радянському просторі, історики того часу починали усвідомлювати, що вплив радянщини та комунізму невпинно зростає, і щоб тривати в науковій царині їм необхідно адаптуватись до ідеологічних вимог.

Будучи ідейним народником та ідеологом козацької української державності, Д. Яворницький написав понад дві сотні ґрунтовних цінних історичних праць, котрі стали не лише базою для наступних поколінь істориків, а й полем для багатьох дискусій. Зокрема, мова йде про розвідки «Запорожская пещера над Днпром» (1885), «Раскопка Кургана в д. Вороной» (1885), «Церковные памятники Запорожья» (1893), «Очерки по истории запорожских казаков и Новороссийского края» (1889), «Вольности запорожских казаков» (1918), «Иван Дмитриевич Сирко, славный кошевой атаман запорожских низовых казаков» (1894) та багато інших [Євтушенко, 2025, с. 1973].

Від фактичного зникнення з вжитку імені Яворницького як історика в 40–50-ті рр., з поступовим поверненням інтересу до нього у 60-ті рр., можна говорити про своєрідне відродження зацікавленості постаттю українського історика, повернення з невідомості у широке використання імені дослідника [Журба, 2020, с. 100–115]. Щодо «забуття» Дмитра

Івановича у досліджувані десятиліття, не для широкого загалу історики використовували, окрім історичної козацької спадщини дослідника, збірки фольклорних записів Яворницького, а також його досягнення в археологічному, етнологічному, лексикографічному полях [Санцевич, 1984].

Це пояснюється неповторним стилем роботи Д. І. Яворницького: поруч з архівними доказами певних історичних фактів, документальними та писемними артефактами, автор залучав також інші типи джерел – етнографічні пам'ятки, історично-географічні дані, фольклор, дані топоніміки, провідні наративи народних вірувань тощо. Саме за такої неординарний підхід М. П. Ковальський найменував Д. І. Яворницького фундатором нового вектору в розвитку української історіографії, інноваційної методики використання історичних джерел [Ковальський, 1990, с. 3–10].

Істориком, який ідеалізував запорозьке козацтво, вважав Д. І. Яворницького і В. О. Голобуцький. Разом з тим, останній підкреслив також особливу джерельну цінність опублікованих Яворницьким документальних збірок [Голобуцький, 1957].

Авторству радянського критика О. М. Лазаревського належать відгуки фактично на усі роботи Яворницького, і всі вони були категорично негативними. Критик звинувачував Дмитра Івановича у низькій науковій цінності досліджень, їх невідповідності встановленій структурі, неоригінальності [Воронов, 1995, с. 36–38].

Значний вплив дослідження Д. І. Яворницького здійснювали на діяльність радянських художників. Зокрема, відоме полотно «Козаки пишуть лист турецькому султанові» було створене за посередництвом рекомендацій історика [Тарасенко, 1996, с. 10–18].

У найжорстокіші часи радянського режиму наукові досягнення Яворницького, на жаль, перебували у штучному забутті. Власне, ті якості, наукові прийоми та стилістичні особливості творчості Дмитра Івановича, які у тогочасному середовищі піддавалися гострій критиці, стали потужною конкурентною перевагою творчого доробку дослідника у широкому і різноманітному полі історичної культури [Євтушенко, 2025, с. 1977]. Необхідно також зауважити, що в даному контексті під «історичною культурою» треба розуміти власне процес виробництва, споживання, трансляції та взаємодії історичних знань, уявлень, стереотипів, різнопланових суспільних запитів, які властиві для різноманітних суспільних груп певного культурного простору [Щенко, 2020, с. 49–59].

Значною мірою, саме високий комунікативний потенціал праць авторства Яворницького, а також виправдана репутація кращого знавця історії запорозьких козаків, дозволили зберегти зацікавленість діяльністю Яворницького серед різних суспільних груп навіть у буремні часи примусового забуття імені дослідника. Історик умів настільки просто, яскраво, образно, переконливо та ексклюзивно представити регіональну історію, що вона викликала почуття гордості та формувала місцевий патріотизм

[Перкова, 2015, с. 15].

Ще за життя Дмитро Іванович розглядав рецензії найавторитетніших істориків у контексті не лише несправедливого осуду, але і як відповідну рекламу перспективного публічного історика, розуміючи цінність незалежної та неупередженої авторської позиції, що опирається на правдиві історичні факти. Дослідницька активність, публічна діяльність та численні соціальні зв'язки із впливовими постатями того часу, розширюють розуміння впливу доробку Д. І. Яворницького як публічного історика. Успішність його дослідницького шляху підтверджується фактом перетворення авторського музею в центральну культурну інституцію Катеринослава (наразі – Дніпра), яким він, не зважаючи на всі перипетії, залишається й на сьогодні.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Вплив постаті Дмитра Яворницького на радянську історіографію володів настільки сильною амплітудою, що його напрацюваннями активно користувалися учені-історики навіть у часи примусового «стертя» образу дослідника з радянських наративів. Достовірні описи подій періоду козащини, досягнення у музейній справі, археологічних розробках та обширному дослідженні історії певних регіонів зробили творчу спадщину Яворницького неоціненною. Проте гніт тоталітарної радянської ідеології мав значний вплив на образ дослідника в 1940 – 1950-х рр. ХХ століття.

Незначна кількість публікацій здебільшого ювілейних, щодо наукової діяльності вченого, вирізнялися характерною описовістю. У цей період характерним було фактичне зникнення з вжитку імені Яворницького як історика, і лише із 1960-х років можна говорити про певне відродження зацікавленості до цієї неординарної постаті. Ритуальне вживання певних ярликів, зумовлених правилами радянської ідеології в цілому та дозволеної історіографії зокрема, були відзеркаленням загальної концепції «обмеженості» немарксистських істориків, що намагались розкрити образ Яворницького в позитивному ключі.

Вплив постаті Яворницького на процес розвитку української історіографії впродовж більш як століття свідчить про важливість особистості дослідника у збереженні історичної пам'яті козацького минулого. Невтомна діяльність історика щодо збереження археологічних матеріальних пам'яток, прагнення історичного просвітництва якомога більшої аудиторії, численні тісні особисті зв'язки з представниками мистецької та наукової еліти – усе це мало значний вплив на стимулювання інтересу до козацької тематики у творчості відомих митців як за життя Яворницького, так і до сьогодні. Можна переконливо стверджувати, що не зважаючи на спроби радянської влади применшити досягнення Дмитра Яворницького та навіть примусове забуття його досягнень у 1940 – 1950-х рр., вплив його історичних розвідок на становлення української історіографії неможливо недооцінити, а сама проблематика заслуговує більш детального вивчення і сьогодні.

Список використаних джерел

- Вашенко, В., 2016. (Українські) історики, політичні генерації та (радянська) влада: нова аналітична структура радянської історії, *Історик і Влада. Колективна монографія*, К.: Інститут історії України НАН України, с. 77–131.
- Воронов, В. І., 1995. Оцінка Лазаревським праць Д. І. Яворницького, *Регіональне і загальне в історії: Тези міжнародної наукової конференції, присвяченої 140-річчю від дня народження Д. І. Яворницького*, Дніпропетровськ: Пороги, с. 36-38.
- Голобуцкий, В. А., 1957. *Запорожское казачество*, К.: Госполитиздат УССР, 462 с.
- Гужвій, О. І., 1989. Людина повна любові і знань, *Яворницький Дмитро (30-літній ювілей наукової праці)*. Дніпрові пороги, Львів, 287 с.
- Дорошенко, Д., 1913. Дмитро Іванович Яворницький: До 30-літнього ювілею його наукової діяльності, *Літературно-науковий вісник*, т. XIV.
- Євтушенко, Д., 2025. Образ Д. І. Яворницького у радянській історіографії, *Вісник науки та освіти*, 9(39), с. 1966–1982. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-9\(39\)-1966-1982](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-9(39)-1966-1982).
- Журба, О. І., 2016. Історична культура Катеринославщини та особливості формування історичної пам'яті регіону, *Харківський історіографічний збірник*, вип. 15, с. 163–173. URL: <https://periodicals.karazin.ua/historiography/article/view/9453> (дата візиту: 01.02.2026).
- Журба, О. І., Литвинова, Т. Ф., 2020. Формування історичної культури Катеринослава /Дніпропетровська/Дніпра та становлення міського інтелектуального ландшафту, *Ab urbe condita: урбаністичний простір Південної України останньої третини XVIII – першої половини XX ст.: зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 250-й річниці м. Запоріжжя*, Запоріжжя, с. 100–115.
- Заруба, В. М., 1993. Академік Дмитро Іванович Яворницький, *Постаті (Студії з історії України. Книга друга)*, Дніпропетровськ, ВКЦ «Україна», с. 3–42.
- Історія Національної академії наук України 1924 – 1928. Документи і матеріали*, 1998. Київ: НБУВ, 764 с.
- Щенко, Є. О., 2020. Концепція «місць пам'яті» П'єро Нора в контексті досліджень про колективну пам'ять, *Питання культурології*, 36, с. 49–59. DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.36.2020.221044>.
- Коваленко, О. Б., 1991. Неопублікована автобіографія Д. І. Яворницького, *Питання вітчизняної та зарубіжної історії*, Чернігів, с. 58–60.
- Ковальський, М. П., 1991. Місце Д. І. Яворницького у вітчизняному історіографічному процесі, *Вчений-подвижник. Життєвий шлях та літературна спадщина відомого на Придніпров'ї археолога, історіографа та етнографа Д. І. Яворницького*: Матеріали наук. практ. конфер., присвяченої 135-річчю від дня народження вченого, 26–27 жовтня 1991 р. Дніпропетровськ, с. 3–10.
- Ковальський, М., 1993. Невтомний дослідник, *Козацтво*, 1, с. 36–41.
- Мерніков, Г., 1995. Риси історичної школи в творчості Д.І. Яворницького, *Регіональне і загальне в історії: Тези міжнародної наукової конференції, присвяченої 140-річчю від дня народження Д. І. Яворницького*, Дніпропетровськ: Пороги, с. 31–33.
- Мицик, Ю., 1991. Д.І. Яворницький і В.О. Біднов, *Вчений-подвижник*, Дніпропетровськ, с. 19–23.
- Перкова, А. І., Череднік, Н. Г., 2015. *Курінь козацького батька. Путівник по меморіальному будинку-музею академіка Д.І. Яворницького*, Дніпропетровськ: Арт-Прес, 94 с.
- Руснак, І. Є., 1995. *Літературна творчість Д. І. Яворницького і розвиток української прози початку XX століття: Автореферат дис. канд. філолог. наук*, Київ, 22 с.
- Санцевич, А. В., 1984. *Українська радянська історіографія (1945 – 1982): Навчальний посібник*, К.: Гол. вид-во видавничого об'єднання «Вища школа», 140 с.
- Світленко, С., 2015. *Дмитро Яворницький: вчений та педагог в українському інтелектуальному співтоваристві: монографія*, Дніпропетровськ: Ліра, 311 с.
- Смолій, В. А., 2006. *Історія українського козацтва: нариси: у 2-х т. Т. 1*, К.: ВД «Києво-Могилянська академія», 799 с.
- Тарасенко, І., 1996. Товариш козацького батька, *Київська старовина*, 1, с. 10–18.
- Чабан, М., 2002. *Діячі Січеславської «Просвіти» (1905 – 1921):Бібліографічний довідник*, Дніпропетровськ: ІмаПрес, 245 с.
- Ченцова, Н., 1991. Д.І. Яворницький як історик Нової Січі? *Проблеми історіографії та джерелознавства історії України*, Дніпропетровськ, с. 33–45.
- Шубравська, М. М., 1972. *Д. І. Яворницький. Життя, фольклористично-етнографічна діяльність*, К.: Наукова думка, 254 с.

References

- Chaban, M., 2002. *Diiachi Sicheslavskoi "Prosvity" (1905 – 1921). Bibliografichnyi dovidnyk* [Figures of Sicheslav "Prosvita" (1905 – 1921). Bibliographic reference book], Dnipropetrovsk: ImaPres, 245 s. (in Ukrainian).
- Chentsova, N., 1991. D. I. Yavornytskyi yak istoryk Novoi Sichi [Yavornytsky as a historian of the New Sich], *Problemy istoriografii ta dzhereloznavstva istorii Ukrainy*, Dnipropetrovsk, s. 33–45. (in Ukrainian).
- Doroshenko, D., 1913. Dmytro Ivanovych Yavornytskyi: Do 30-litnoho yuvileiu yoho naukovoї diialnosti [Dmytro Ivanovych Yavornytsky: On the 30th anniversary of his scientific activity], *Literaturno-naukovyi visnyk*, 14. (in Ukrainian).
- Holobutskyi, V. A., 1957. *Zaporozhskoe kazachestvo* [Zaporizhian Cossacks], Kyev: Hospolytyzdat USSR, 462 s. (in Ukrainian).
- Huzhviy, O. I., 1989. Liudyna povna liubovi i znan. Yavornytskyi Dmytro (30-litnii yuvilei naukovoї pratsi) [A person full of love and knowledge. Dmytro Yavornytsky (30th anniversary of scientific work)], *Dniprovi porohy*, Lviv, 287 s. (in Ukrainian).
- Ishchenko, Ye. O., 2020. Kontseptsiiia "mists pamiatii" Piera Nora v konteksti doslidzhen pro kolektyvnu pamiat [Pierre Nora's concept of "places of memory" in the context of research on collective memory], *Pytannia kulturolohii*, 36, s. 49–59. DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.36.2020.221044>. (in Ukrainian).
- Istoriia Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy 1924 – 1928. Dokumenty i materialy*. [History of the National Academy of Sciences of Ukraine 1924 – 1928. Documents and materials], 1998, Kyiv: NBUV, 764 s. (in Ukrainian)
- Kovalenko, O. B., 1991. Neopublikovana avtobiografiiia D. I. Yavornytskoho. [Unpublished autobiography of D. I. Yavornytsky], *Pytannia vitchyznanoi ta zarubizhnoi istorii*, Chernihiv, s. 58–60. (in Ukrainian).
- Kovalskyi, M. P., 1990. Mistse D. I. Yavornytskoho u vitchyznianomu istoriografichnomu protsesi [The place of D. I. Yavornytsky in the national historiographical process], *Vchenyi-podvyzhnyk. Zhyttievyi shliakh ta literaturna spadshchyna vidomoho na*

- Prydniprov'i arkeoloha, istoriohrafa ta etnohrafa D. I. Yavornytskoho*: Materialy nauk. prakt. konfer., prysviacheni 135-richchiiu vid dnia narodzhennia vchenoho, 26–27zhovtnia 1991 r. Dnipropetrovsk, s. 3–10. (in Ukrainian).
- Kovalskiy, M., 1993. Nevtomnyi doslidnyk [Tireless researcher], *Kozatstvo*, 1, s. 36–41. (in Ukrainian).
- Mernikov, H., 1995. Rysy istorichnoi shkoly v tvorchosti D. I. Yavornytskoho [Features of the historical school in the works of D.I. Yavornytsky], *Rehionalne i zahalne v istorii: Tezy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii, prysviacheni 140-richchiiu vid dnia narodzhennia D.I. Yavornytskoho*, Dnipropetrovsk: Porohy, s. 31–33. (in Ukrainian).
- Mytsyk, Yu., 1991. D.I. Yavornytskyi i V.O. Bidnov. [Yavornytsky and V.O. Bidnov], *Vchenyi-podvyzhyk*, Dnipropetrovsk, s. 19–23. (in Ukrainian).
- Perkova, A. I., Cherednik, N. H., 2015. *Kurin kozatskoho batka: Putivnyk po memorialnomu budynku-muzeiu akademika D. I. Yavornytskoho* [Cossack Father's Kurin: Guide to the memorial house-museum of academician D. I. Yavornytsky], Dnipropetrovsk: Art-Pres, 94 s. (in Ukrainian).
- Rusnak, I. Ye., 1995. *Literaturna tvorchist D. I. Yavornytskoho i rozvytok ukrainskoi prozy pochatku XX stolittia: Avtoreferat dys. kand. filoloh. nauk* [Literary work of D. I. Yavornytsky and the development of Ukrainian prose of the early 20th century: PhD thesis abstract], Kyiv, 22 s. (in Ukrainian).
- Santsevych, A. V., 1984. *Ukrainska radianska istoriohrafiiia (1945 – 1982): Navchalnyi posibnyk* [Ukrainian Soviet historiography (1945 – 1982): Textbook], Kyiv: Hol. vyd-vo vydavnychoho obiednannia «Vyshcha shkola», 140 s. (in Ukrainian).
- Shubravskaya, M. M., 1972. *D. I. Yavornytskyi. Zhyttia, folklorystychno-etnohrafichna diialnist* [D. I. Yavornytsky: Life, folkloristic and ethnographic activity], Kyiv: Naukova dumka, 254 s. (in Ukrainian).
- Smolii, V. A., 2006. *Istoriia ukrainskoho kozatstva: narysy: u 2-kh t.* [History of the Ukrainian Cossacks: Essays: in 2 vols.], t. 1, Kyiv: VD «Kyievo-Mohylianska akademiiia», 799 s. (in Ukrainian).
- Svitlenko, S., 2015. *Dmytro Yavornytskyi: Vchenyi ta pedahoh v ukrainskomu intelektualnomu spivtovarystvi.* [Dmytro Yavornytsky: Scientist and teacher in the Ukrainian intellectual community. Monography], Dnipropetrovsk: Lira, 311 s.
- Tarasenko, I., 1996. *Tovarysh kozatskoho batka* [Comrade of the Cossack Father], *Kyivska starovyna*, 1, s. 10–18. (in Ukrainian).
- Vashchenko, V., 2016. (Ukrainian) *Istoryky, politychni heneratsii ta (radianska) vlada: nova analitychna struktura radianskoi istorii, Istoryk i vlada. Kolektyvna monohrafiiia* [(Ukrainian) historians, political generations and (Soviet) power: A new analytical structure of Soviet history Historian and Power. Collective monograph], Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, s. 77–131. (in Ukrainian).
- Voronov, V. I., 1995. *Otsinka Lazarevskym prats D. I. Yavornytskoho* [Evaluation of D. I. Yavornytsky's works by Lazarevsky], *Rehionalne i zahalne v istorii: Tezy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii, prysviacheni 140-richchiiu vid dnia narodzhennia D. I. Yavornytskoho*, Dnipropetrovsk: Porohy, s. 36–38. (in Ukrainian).
- Yevtushenko, D., 2025. *Obraz D. I. Yavornytskoho u radianskii istoriohrafii* [The image of D. I. Yavornytsky in Soviet historiography], *Visnyk nauky ta osvity*, 9(39), s. 1966–1982. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-9\(39\)-1966-1982](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-9(39)-1966-1982). (in Ukrainian).
- Zaruba, V. M., 1993. *Akademik Dmytro Ivanovych Yavornytskyi* [Academician Dmytro Ivanovych Yavornytsky], *Postati (Studii z istorii Ukrainy. Knyha druha)*, Dnipropetrovsk, 2, s. 3–42. (in Ukrainian)
- Zhurba, O. I., 2016. *Istorychna kultura Katerynoslavshchyny ta osoblyvosti formuvannia istorichnoi pamiaty rehionu* [Historical culture of Katerynoslav region and features of historical memory formation], *Kharkivskiy istoriohrafichnyi zbirnyk*, vyp. 15, s. 163–173. (in Ukrainian) URL: <https://periodicals.karazin.ua/historiography/article/view/9453> (01.02.2026). (in Ukrainian).
- Zhurba, O. I., Lytvynova, T. F., 2020. *Formuvannia istorichnoi kultury Katerynoslava/ Dnipropetrovska/Dnipra ta stanovlennia miskoho intelektualnogo landsaftu* [Formation of historical culture of Katerynoslav/Dnipropetrovsk/Dnipro and development of the urban intellectual landscape], *Aburbe condita: urbanistychni prostir Pivdennoi Ukrainy ostannoï tretyni XVIII – pershoï polovyny XX st.*, s. 100–115. (in Ukrainian).

Dmytro Yevtushenko

Postgraduate student, Faculty of History, Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, Ukraine

THE IMAGE OF DMYTRO IVANOVYCH YAVORNYTSKYI IN HISTORIOGRAPHY IN THE 1940S – 1950S

Soviet historiography was subjected to attempts at critical reassessment and significant ideological pressure. Despite the confident recognition of Yavornytskyi's figure as a successful and significant researcher of the Zaporozhian Cossacks, archaeologist, ethnographer and historian, the scientific field of the Soviet period under study positioned Dmytro Ivanovich's activities in the perspective of criticism of "bourgeois nationalism" and "Cossackophilism". The scientist made a great contribution to the detailed description of the formation of historical figures in the Ukrainian Cossacks, which is why the researcher was accused of excessive idealization of Cossack history. This article examines the problem of historiographical reflection of the image of Yavornytskyi in the period of 1940 – 1950s. of the last century. The prevalence of the critical approach of Soviet historians is traced, who tried to maximally contrast Yavornytsky's creative work with the Marxist-Leninist historical concept, focusing on the researcher's "limitedness" and his errors in "methodology". The author concludes that despite the scientist's death in 1940 and the indispensable relevance of his works, their scientific interpretation in subsequent decades was strictly limited by the established ideological framework. Although Yavornytsky's scientific and cultural work became the basis for popularizing the history of Southern Ukraine, it was in the 1940s – 1950s that a pro-authoritarian critical image of the researcher's activities was actively formed, which significantly differed from the apologetic assessment of his works in a somewhat later period, in the 1960s – 1980s of the twentieth century. The characteristic features of ideological criticism of Yavornytsky's activities in the period under study are highlighted and described: in particular, the author was often accused of excessive romanticization of historical narratives of the Cossack period, which did not correspond to Soviet concepts of historical knowledge. The then authorities demanded the promotion of narratives of class analysis and the fight against "feudalism", to which

Yavornytsky's work did not correspond well. The article substantiates the idea that during the period of increasing anti-Ukrainian vectority of the development of Soviet historiography, local history remained a niche that had the potential to preserve fragments of the national historical narrative. Dmytro Yavornytsky's achievements in the field of history could not be underestimated even by communist-oriented historians, which was confirmed by the gradual return of interest in the figure of the scientist in the 1960s, after the short-term virtual disappearance of his name as a historian from historiographical use in the 1940s and 1950s.

Keywords: *historiography, Dmytro Ivanovich Yavornytskyi, Soviet period, Cossacks, ethnography, cultural heritage, Southern Ukraine.*

Конфлікт інтересів

Автор заявляє, що не має конфлікту інтересів щодо даного дослідження, включаючи фінансовий, особистий, авторський або будь-який інший, який міг би вплинути на дослідження, а також на результати, представлені в даній статті.

Фінансування

Дослідження було проведено без фінансової підтримки.

Доступність даних

Усі дані доступні в цифровій або графічній формі в основному тексті рукопису.

Використання штучного інтелекту

Автор підтверджує, що при створенні даної роботи він не використовував технології штучного інтелекту.

Статус статті:

Отримано: 12.02.2026 Прийнято: 08.03.2026 Опубліковано: 15.04.2026
Creative Commons Attribution NonCommercial ShareAlike License (CC BY-NC-SA 4.0)
ISSN 2523-4498 (Print) ISSN 2786-6513 (Online)